

УДК 94 (520+57) «19/21»

Т.О. ГРАЧЕВСЬКА

ПРОБЛЕМА «ПІВНІЧНИХ ТЕРИТОРІЙ» У РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ

Грачевська Таміла Олександрівна – Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, доцент кафедри міжнародних відносин, кандидат історичних наук

Розглянуто роль та місце проблеми «північних територій» у розвитку російсько-японських відносин. Проаналізовано етапи, підходи, позиції сторін щодо майбутнього спірних територій.

Ключові слова: «північні території», Японія, Російська Федерація, Декларація.

Рассмотрены роль и место проблемы «северных территорий» в развитии российско-японских отношений. Проанализированы этапы, подходы, позиции сторон относительно будущего спорных территорий.

Ключевые слова: «северные территории», Япония, Российская Федерация, Декларация.

The role and place of problem of «the northern territories» is considered in development of the Russian-Japanese relations. The stages, approaches, positions of sides, are analyzed in relation to the future of disputable territories.

Key words: «the northern territories», Japan, Russian Federation, Declaration.

© Т.О. Грачевская, 2012

Постановка питання. Відносини Російської Федерації та Японії впродовж усієї післявоєнної історії розвивалися під знаком неврегульованості та протистояння через відсутність мирної угоди, підписання котрої унеможлиблюється невирішеністю питання щодо територіальної приналежності «північних територій». Безумовно, що Японія, економіка якої, незважаючи на збитки, завдані фінансовою кризою, нищівним землетрусом, належить до найрозвиненіших та динамічних у світі, виступає одним із головних партнерів Росії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. З огляду на це проблема «північних територій» є актуальною й потребує пошуку шляхів її врегулювання, адже саме від цього залежать інтенсивність та активність розвитку як конструктивного політичного діалогу двох держав, так і інтенсифікація їх співробітництва в різних напрямках.

Правове врегулювання питань приналежності територій у майбутньому може стати вагомим каталізатором інтенсифікації співробітництва держав в акваторії Тихого океану, що позитивно позначиться на добробуті місцевого населення, дозволить спільними зусиллями створити інфраструктуру на островах, яка б відповідала сучасним вимогам. Однак, як засвідчує історичний досвід, вирішення територіальних конфліктів, які належать до конфліктів з нульовою сумою, є тривалим та складним процесом. Не наблизило вирішення цього питання й прийняття 3 липня 2009 р. Верховною палатою японського парламенту закону, в якому йдеться про те, що острови Ітуруп, Шикотан, Кунашир є «невід'ємною частиною Японії» та візит російського лідера на Курильські острови в 2010 р. [7].

Першочергово необхідно уточнити який зміст сторони вкладають у поняття «північні території». У вузькому сенсі це південна частина Великої Курильської гряди та острови Малої Курильської гряди в широкому сенсі до них зараховують ще і південну частину острова Сахалін.

В науковій літературі існують дві протилежні точки зору щодо питання про територіальну прина-

лежність Курильських островів та Сахаліну. Першу з них репрезентують представники закордонної історіографії, які одноставно вважають, що Російська Федерація не має ніяких законних прав претендувати на зазначені території [6, с.31]. Російські науковці розділилися з цього питання на дві групи: одні цілковито підтримують своїх закордонних колег, інші ж вважають, що острови повинні залишатися під державним суверенітетом Росії [6, с.31].

Мега статті полягає у дослідженні етапів розвитку цього конфлікту та підходів, точок зору як японських, так і російських учених щодо шляхів вирішення проблеми «північних територій», що необхідно для кращого розуміння позицій та претензій сторін.

Основні положення. Існують відомості, що вперше Курильські острови були відкриті російським мореплавцем В. Атласовим у 1691 р., в результаті чого ці острови були нанесені на карту Російської імперії. До XVIII ст. територіальних претензій у жодних держав не існувало щодо островів. Вони виникли в результаті відмови Японії від політики самоізоляції у другій половині XIX ст., в результаті чого у 1855 р. була укладена перша угода, яка закріпила Південні Курили за Японською державою, правовий статус острова Сахалін залишався невизнаним, що створювало значні конфліктні ситуації між японцями та росіянами, які спільно освоювали ці території. Для стабілізації ситуації в регіоні сторонами було підписано в 1875 р. Петербурзький договір, за яким Росія передала Курили Японії в обмін на зняття претензій Японії на острів Сахалін. Однак в результаті російсько-японської війни 1904-1905 рр. Японія закріпила за собою частину острова Сахалін, що було порушенням Петербурзького договору. Таким чином, етап з XVIII ст. до початку XIX ст. відзначався спробами країн у двосторонньому форматі в правовому полі врегулювати питання спірних територій та закріпити їх територіальну приналежність. Постійні спроби ревізії та укладання нових угод стали свідченням того, що сторони не дотримувалися їх у повному

обсязі, що й спонукало до роботи над новими текстами угод, з метою пошуку компромісів та взаємоприйнятних моделей користування зазначеними територіями.

Після Другої світової війни проблема «північних територій» отримала нове звучання. В першу чергу це було пов'язано з тим, що за Сан-Франциським мирним договором Японія відмовлялась від цих територій, а згідно з домовленостями, укладеними під час роботи Ялтинської конференції Великобританією, СРСР та США, вони повинні були увійти до складу Радянської держави [2, с.52]. Зважаючи на ці домовленості, Південні Курилі були окуповані радянськими військами у серпні 1945 р. Загостренню цієї проблеми сприяла та обставина, що Радянський Союз не підписав мирної угоди з Японією в 1951 р., що й дало останній підстави розглядати «північні території» як свою власність.

Потрібно відмітити, що важливе місце у процесі нормалізації російсько-японських відносин належить переговорам делегацій двох країн у квітні-травні 1956 р., в результаті яких було підписано дві важливі угоди – «Конвенція про рибальство у відкритому морі в північно-західній частині Тихого океану» та «Угода про співпрацю при порятунку людей на морі». В даних документах зазначалося, що вони вступають в силу відразу ж після підписання мирної угоди між СРСР та Японією або ж після відновлення дипломатичних відносин. Завдяки вдало розпочатому співробітництву, країнам вдалося підписати у жовтні 1956 р. Декларацію, що передбачала припинення стану війни та відновлення консульських і дипломатичних відносин. Звичайно, що такому складному питанню, як проблема «північних територій» у вищезгаданому документі приділялась увага. З цього приводу у декларації було зазначено наступне: «СРСР, йдучи на зустріч бажанням Японії та враховуючи інтереси японської держави, погоджується на передачу Японії островів Хабамаї та Шикотан за умови, що фактична передача цих островів буде здійснена після укладення мирного договору між СРСР та Японією» [2, с.53].

Втім, положення цієї Декларації не були реалізовані через те, що у січні 1960 р. Японія уклала угоду з США про взаємне співробітництво та гарантії безпеки. Радянський Союз заявив, що положення Декларації можуть бути реалізовані лише за умови виведення з території Японії всіх американських військ та укладення радянсько-японської мирної угоди.

В подальші роки ніяких кроків щодо вирішення територіального питання не було зроблено. Значною мірою цьому сприяла позиція Японії, яка налягала на поверненні під її суверенітет не двох островів, про що йшлося раніше, а всіх чотирьох островів Південних Курил. В останні десятиліття «холодної війни» відносини між державами майже не розвивалися. У відповідь на введення радянських військ на територію Афганістану Японія підтримала економічні санкції, запроваджені країнами Заходу проти СРСР. На початку 80-х р. ХХст. у Японії було проголошено гасло «неподільності політики та економіки», яке і визначило магістраль-

ну лінію японської дипломатії щодо проблеми «північних територій».

На початку 90-х р. ХХ ст. розпочинається новий етап у російсько-японських відносинах в цілому, та в пошуках вирішення територіальних суперечок зокрема. Вихідною точкою цього етапу став візит у квітні 1991 р. М.Горбачова до Японії, в ході якого відбулися його переговори з прем'єр-міністром Т.Кайфу. В центрі переговорів знаходилося питання розробки та укладення мирної угоди між СРСР та Японією, яке включало і проблему розподілу території, з урахуванням позицій двох країн. Результатом переговорів стала Спільна радянсько-японська заява, яка містила в собі ряд концептуальних положень, що стосувалися майбутньої мирної угоди. В заяві містилися пропозиції встановлення безвізового режиму відвідування спірних територій японськими громадянами, перспективи налагодження спільної господарської діяльності на островах, зменшення присутності радянських військових на цих територіях [6, с.32]. Реалізація цих домовленостей на практиці зустрілася з великими труднощами як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Не останню роль в цьому відіграла й громадська думка, адже значна частина мешканців Росії негативно ставилися до можливості передачі територій Японії.

У 1991 р. Президент Російської Федерації, держави, яка визначила себе спадкоємницею Радянського Союзу, Б.Єльцин оприлюднив позицію свого уряду щодо проблеми «північних територій», пообіцявши, що під час її вирішення будуть дотримуватися принципи гуманізму та справедливості, врахування інтересів мешканців цих територій [6, с.33]. Такі принципи були покладені в основу Токійської декларації, яка була підписана в жовтні 1993 р. в ході зустрічі Б.Єльцина з головою японського уряду Моріхіро Хосокава. В даній декларації містилося підтвердження намірів обох держав нормалізувати відносини шляхом вирішення проблеми «північних територій» та підписання мирної угоди [6, с.33]. Очевидно, що для японської сторони саме передача спірних територій розглядалась як єдино можливий шлях подальшої розбудови та поглиблення двосторонніх відносин, що було цілком неприйнятною ініціативою для російської сторони. В цей період складна внутрішньополітична ситуація в Росії не дала змоги сторонам перейти від декларацій до співробітництва на практиці. Ознаки активізації відносин між Японією та Росією намітилися лише з 1996 р., коли почали відбуватися зустрічі високопосадовців двох країн, які мали вплив на вирішення проблем спірних територій. В цей період також була висунута ініціатива Є.Примакова, який займав посаду міністра закордонних справ Російської Федерації, що налягала в тому, аби залишити це питання для вирішення наступному поколінню, а до того часу спільно освоювати території [2, с.57]. Дана пропозиція не отримала широкої підтримки, адже в ній не містилося відповіді на те, яким чином можна подолати розбіжності, а йшлося лише про відкладення їх вирішення на пізніший час.

Безперечним здобутком російської та япон-

ської дипломатії можна вважати прийняття «Плану Єльцин – Хасімото» у Красноярську в 1997 р. Цей план передбачав широку економічну співпрацю двох країн, розвиток співробітництва в таких галузях, як розробка високих технологій та транспорту, а також намір укласти російсько-японський мирний договір до 2000 р. За період перебування при владі Б.Єльцина російська сторона визнала існування територіальної проблеми й почала активно шукати шляхи для її вирішення. Свідченням таких намірів стало підписання спільних декларацій з японською стороною, що підтвердило готовність сторін проводити нову політику по відношенню одна до одної. Однак результати виявились невтішними, декларації так і не були реалізовані, адже до 2000 р. сторони так і не уклали мирної угоди. В.Путін, що змінив на посту президента Росії Б.Єльцина, в своєму зовнішньополітичному курсі чимале місце відводив вирішенню проблеми «північних територій». Це яскраво ілюструє той факт, що лише протягом 2000 р. він мав чотири зустрічі з главою уряду Японії Іосіро Морі, в ході яких немало уваги було приділено питанням спірних територій. В наступні роки динаміка зустрічей залишалася на високому рівні, що, на жаль, не дало бажаних результатів. Це, в першу чергу, пов'язано з тим, що сторони не виробили взаємоприйнятної рішення і не мають жодного наміру робити поступки один одному, адже для цих двох держав острови мають надзвичайно велике значення як у політичному, так і в економічному плані. На початку 2000-х рр. стан проблеми «північних територій» можна було охарактеризувати як стабільний, адже сторони не вдавалися до суворих дій по відношенню одна до одної, не обмінювалися гострими заявами, що свідчило про наміри країн вирішувати проблему у правовому полі. Загострення проблеми вирішення територіальної суперечки між Японією та Росією припадає на липень 2009 р., коли Верхня палата японського парламенту одностайно схвалила закон про входження островів Ітуруп, Шикотан, Кунашир і архіпелагу Хабомаї до складу Японії. Раніше цей же закон був схвалений нижньою палатою японського парламенту. У свою чергу, Держдума РФ виступила за дезавування рішення парламенту Японії про Курильські острови. У вересні 2009 р. новий прем'єр-міністр Японії Юкіо Хатояма на зустрічі з президентом Росії Дмитром Медведевим

закликав остаточно вирішити територіальну проблему між двома країнами вже при нинішньому поколінні. Зокрема прем'єр-міністр Японії відзначив: «Ми хотіли б остаточно вирішити це питання і укласти мирний договір. Ми повинні зробити це в нашому поколінні і таким чином створити нові японо-російські відносини» [7]. Російський президент схвально поставився до такої ініціативи японської сторони. Однак подальші кроки японського уряду навряд чи можна розцінити як такі, що направлені на розвиток співробітництва з Російською Федерацією. Мова йде про доповнення до «Основного курсу сприяння вирішення проблеми північних територій», ухвалених 1 квітня 2010 р., в яких детально розтлумачені практичні кроки щодо вирішення проблеми спірних територій. Особлива увага в них приділена активізації пропаганди претензій Японії на володіння південними Курилами. В офіційній заяві Міністерства закордонних справ Російської Федерації ініціативи Японії були прокоментовані наступним чином: «Вимушені з жалем констатувати, що нинішній крок японської сторони свідчить про її прагнення так чи інакше висунути на перший план спірні і вельми делікатні питання відносин з Росією. Очевидно, що повторення необґрунтованих територіальних домагань до Росії не може піти на користь діалогу з питання про укладення російсько-японського мирного договору, а також підтримці нормальних контактів між південними Курильськими островами, що входять до складу Сахалінської області Росії, і Японією» [3]. Безумовно, що така позиція Японії не може сприяти процесу розвитку партнерських відносин з Російською Федерацією.

Висновок. Можна констатувати, що на сьогоднішній день пошуки сценаріїв вирішення проблеми «північних територій» зайшли знову у глухий кут. Цьому сприяло багато як політичних, так і економічних факторів. Позиція Японії щодо «повернення» територій є повністю неприйнятною для Російської Федерації, адже ухвалення такого рішення є для нею тотожним перегляду результатів Другої світової війни, чому вона радикально протидіє. Шлях вирішення проблеми потрібно шукати не в постійному поверненні до історичних суперечок, а розбудові нового історичного етапу двосторонніх відносин, що позитивно позначиться на безпеці та інтеграційних процесах в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арешидзе Л., Крупянко М. Старые и новые факты о «Курильской проблеме» в российско-японских отношениях [Текст] /Л.Арешидзе, М. Крупянко //Восток. – 2002. - №5. - С.84-88.
2. Ким Тэ-Хан К вопросу о территориальной проблеме между Россией и Японией [Текст] /Ким Тэ-Хан //Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. – 1999. - №2. – С.50-59.
3. Комментарий официального представителя МИД России А.А.Нестеренко в связи с утверждением Правительством Японии новой редакции так называемого «Основного курса по содействию решению проблемы северных территорий» [Электронный ресурс] //Режим доступа: http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/0989E8CDE4C62C64C32576F800500DBE
4. Программная речь Премьер-министра Японии Ю. Хатоямы на 174-й сессии Парламента (отрывок, посвященный двусторонним отношениям в Азиатско-Тихоокеанском регионе) 29 января 2010 [Электронный ресурс] //Режим доступа: <http://www.ru.embjapan.go.jp/NEWS/PERFORMANCE/PRIMEMINISTER/20100208.html>
5. Саплин В. Россия-Япония. Как устранить асимметрию в отношениях? [Текст] /В.Саплин //Международная жизнь. – 2007. - №5. – С.63-70.
6. Тургиева А. «Курильский узел» в российско-японских отношениях (1990-2004). [Текст] / А.Тургиева //Азия и Африка сегодня. – 2005. - №4,5. – С.31-40.
7. Япония объявила об оккупации Курильских островов [Электронный ресурс] //Режим доступа <http://www.fraza.ua/news/20.11.09/78207.html>